

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

**SYMPOSIUM
HISTORIOGRAPHICUM
CZERCASIENSIVM**

— ❧ Том І❧ —

присвячений 150-річчю від дня народження
Михайла Грушевського

Черкаси
2016

УДК 930 (477)
ББК 63.3 (4Укр)

Symposium historiographicum Czercasiensium = Черкаський історіографічний симпозиум /
За ред. В.Масненка. – Т. 1 (Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського).
– Черкаси, 2016. – 312+VI с., іл.

ISBN 978-966-353-435-0

Редакційна колегія:

Гоцуляк В. В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Добржанський О.В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Ю.Федьковича)
Зашкільняк Л.О., д-р. іст. н., проф. (ЛНУ ім. І.Франка)
Земзюліна Н. І., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Івангородський К. В., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Карев Д. В., д-р. іст. н., проф. (ГДУ ім. Янки Купали, м. Гродно, Білорусь)
Колесник І.І., д-р. іст. н., проф. (Інститут історії України НАН України)
Корновенко С. В., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Масненко В. В., д-р. іст. н. проф., відповідальний редактор (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Михайлюк Ю. М., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Морозов А. Г., д-р. іст. н., проф. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Присяжнюк Ю.П., д-р. іст. н., проф., відповідальний секретар (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Сердженга Павел, д-р. габіліт., проф. (Жешувський університет, м. Жешув, Польща)
Синявська Л. І., д-р. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Стемпнік Анджей, д-р. габіліт., проф. (УМКС, м. Люблін, Польща)
Тельвак В. В., д-р. іст. н., проф. (Дрогобицький ДПУ ім. І.Франка)
Удод О. А., д-р. іст. н., проф. (Інститут історії України НАН України)
Шамара С. О., канд. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)

Рецензенти:

Боечко В.Ф., д-р. іст. н., доц. (ЧНУ ім. Б.Хмельницького)
Піскун В.М., д-р. іст. н., проф. (Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України)

*Рекомендовано до друку Вченої радою Черкаського національного університету
ім. Богдана Хмельницького, протокол № 4, від 23 грудня 2016 р.*

*Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці
Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом №Ф67/27-2016
Спільна історія України та Білорусі в сучасній колективній пам'яті обох народів:
компаративний аналіз*

ISBN 978-966-353-435-0

© Автори, 2016
© ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2016

Зміст

Вступне слово	5
Михайло Грушевський: постать і образ	
Пиріг Р.Я. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ: ТРАНСФОРМАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ ІСТОРИЧНОЇ ПОСТАТІ.....	8
Удод О.А. ОБРАЗ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО В СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ.....	17
Тельбак В.В. ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В ГУМОРИСТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ ЙОГО ЧАСУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНА ПРАКТИКА.....	27
Вашенко В.В. ІСТОРИК У БОРОТБІ ЗА СИМВОЛІЧНУ ВЛАДУ В СОЦІОЛОГІЇ: М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ТВОРЕЦЬ НАУКОВИХ ТРАДИЦІЙ.....	37
Масненко В.В. «ІСТОРИК – СЛУГА НАРОДУ»: САМОРЕФЛЕКСІЯ ТА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	56
Stępnik A. MYCHAŁO HRUSZEWSKI – POLSKA RECERSCJA DORÓWKU HISTORIOGRAFICZNEGO.....	72
Михайло Грушевський як археограф, редактор і видавець	
Корновенко С.В., Владига О.М. АРХЕОГРАФІЧНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ ДОБИ: ПРОЕКТИ, ІНСТИТУЦІЇ, ВИДАННЯ.....	120
Ковалевська О.О. НАУКОВА СПІВПРАЦЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО ТА М.БІЛЯШІВСЬКОГО ЩОДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬСЬКИХ АРХІВІВ.....	138
Савчук І.І. ОСОБЛИВОСТІ РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО В ЧАСОПИСІ «УКРАЇНА».....	147
Проблемне поле наукових студій Михайла Грушевського	
Кущий І.П. ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ОБРАЗИ В НАУКОВО-ІСТОРИЧНІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.....	156
Чабан А.Ю. ВІЗІЯ М.С. ГРУШЕВСЬКОГО ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ.....	168

Великий історик як політичний і громадський діяч

Яковлев Ю.О. МІЖ НАУКОЮ ТА ПОЛІТИКОЮ: МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І РУСЬКО-УКРАЇНСЬКА РАДИКАЛЬНА ПАРТІЯ (1894–1899)..... 186

Крот В.О. ПРОБЛЕМИ СПІВПРАЦІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО З ДЕПУТАТАМИ ПЕРШОЇ ДУМИ 211

Грич І.Б. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ: ІНТЕРПРЕТАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ (М. ГРУШЕВСЬКИЙ ТА ІНШІ ДЕРЖАВНИКИ) 222

Родинне та схоларне коло М. Грушевського

Журавльов С.А. ПЕДАГОГІЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СЕРГІЯ ФЕДОРОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО..... 240

Педич В.П. ЛЬВІВСЬКА ІСТОРИЧНА ШКОЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: КОЗАКОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС..... 250

Історіографічна рефлексія

Гоцуляк В.В. СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА ПРО “НАРОДНИЦТВО” І “ДЕРЖАВНИЦТВО” М. ГРУШЕВСЬКОГО 274

Бундак О.А. ПОСТАТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА СТОРІНКАХ «УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНИНА» 291

Рецензії та огляди

Тельвак Віталій, Педич Василь. Львівська історична школа Михайла Грушевського. – Львів: Світ, 2016. – 440 с. (Серія «Грушевськіяна»: Т. 9. (Масненко В.В.)..... 298

У ПРИЗМІ ПОШУКІВ «СВОЄЇ» ЦИВІЛІЗАЦІЇ. Куций Іван. Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов’янщиною та Європою. — Тернопіль: Підручники і посібники, 2016. – 480 с. (Демуз І.О.) 305

Наші автори 309

Михайло Грушевський:
постать і образ

Володимир ВАЩЕНКО

Дніпропетровський національний університет
ім. Олеся Гончара (м. Дніпро)

ІСТОРИК У БОРОТБІ ЗА СИМВОЛІЧНУ ВЛАДУ В СОЦІОЛОГІЇ: М. ГРУШЕВСЬКИЙ ЯК ТВОРЕЦЬ НАУКОВИХ ТРАДИЦІЙ

*И вообще, я далеко не первый –
Первых слишком много. Слишком часто...
Кукин Ю.
Дорожные размышления*

Вступ

У цій статті ми починаємо поступово віддавати не сплачені інтелектуальні борги – вона є реалізацією зобов'язань, добровільно взятих на себе шість років тому на одному з проблемноорієнтованих семінарів “Ейдоса” (періодично проводиться у структурі Інституту Історії НАН України) й закріплених своєрідним “векселем” у тексті під назвою “Концепти “історіографічна традиція” та “стратегії самопрезентації” в історіографічному середовищі”¹.

Однією з простих та очевидних тез, котра прозвучала тоді – цілком у дусі концепцій *соціального конструктивізму* – було твердження, що *наукові генеалогії конструюються*, у тому числі, й “зверху”, коли той, “хто має інтелектуальний вплив у науці... з метою легітимізації власного статусу чи інституції... шляхом відбору та нав'язування силою” займається конструюванням історіографічної традиції². У даній розвідці ми спробуємо перевести цю тезу з теоретичної площини у практичну, привідкривши завісу того, як *взагалі* конструюються наукові генеалогії в гуманітаристиці – на конкретному прикладі.

З цією метою запропоновано *симптоматичне* та уривчасте, майже *спорадичне* прочитання одного із знакових текстів М. Грушевського – “Початки громадянства” (генетична соціологія). Задекларований у назві “альянс” історика

¹ Див.: Ващенко В. В. Концепти “історіографічна традиція” та “стратегії самопрезентації” в історіографічному середовищі // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К., Вип. 5. – 2010 / 2011. – С. 342 - 351. Текст завершувався фразою: “Власне, у монографії під робочою назвою “Пам'ять історика та конструювання традицій: М. Грушевський”, яка знаходиться у процесі розробки, ми й зробимо спроби відповісти на такого роду запитання. На цій інтригуючій ноті дозвольте завершити статтю”. (Зазн. праця – С. 351). Монографія так і залишилась віддаленою перспективою. Натомість, з'явилась ця стаття.

² Зазн. праця – С. 348.

(М. Грушевського) і соціології пропонується розглядати як *демонстраційний матеріал* – для розуміння того, *які стратегії* залучає *впливовий історик* для захоплення *центру символічної влади*, здійснюючи *інтелектуальну інтервенцію* та *організуючи символічний простір нової дисципліни навколо себе*. Практично, це питання того, у який спосіб М. Грушевському вдається *переконфігурувати* існуючі у соціології традиції таким чином, щоб *прописати себе* у їх *генеалогічній структурі* на *авторитетній* позиції – на правах одного з *патріархів-засновників дисципліни*³.

Домінуючою *технікою* *прочитання* виступатиме суголосна самому М. Грушевському *символічна економія*⁴, у *метафоричному полі* якої ми дозволили собі розпочати даний текст. Символічна економія повстане тут у тій своїй іпостасі, в якій вона випростовується у широкому спектрі *пост(не)класичних інтерпретацій* – від *психоаналізу* З. Фрейда до соціології П. Бурд'є й, найочевидніше, – у циклі нарбок Ж. Дерріда⁵, пов'язаних з *“генеалогічною” проблематикою* у інституційному русі *психоаналізу*⁶ та *марксизму*⁷.

³ Зайве говорити, що існуючі (доволі не численні) інтерпретації цього знакового тексту М. Грушевського, як часткові, так і з претензією на більш-менш повні прочитання, зосереджуючись на предметному полі (соціології) не звертали уваги на такі “бічні ракурси” тлумачення “Початків громадянства”. Фахові соціологи, як не дивно, взагалі не часто приділяли увагу цій праці. Тому актуально залишається невітшна констатація, що зроблена одним з сучасних українських дослідників у галузі соціології Т.Д. Лаплан: “Зробивши аналіз опублікованих матеріалів, з тематики присвяченої М. Грушевському як соціологу, ми дійшли висновку, що основний твір з соціологічної проблематики М. Грушевського “Початки громадянства (генетична соціологія)” більшість науковців так і не читали, оскільки на нього не посилається”. (Лапан Т.Д. Гене́за соціологічних поглядів Михайла Грушевського // Вісник Львів. ун-ту. Серія соціол. – 2010. – Вип. 4. – С. 54).

⁴ Так, М. Грушевський зауважує, що “на розвій мого наукового світогляду й інтересів мали ... особливо курси й праці з сфери суспільної економії...” (Див.: Грушевський М. С. Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. – К. : Наук. думка, 1991 – (Пам'ятки іст. думки України). – 1994. – Т. 1. – С. LI). О. Пріцак, наприклад, стверджує (у своїй відомій праці “Історіософія та історіографія Михайла Грушевського”, що під терміном “суспільна економія” треба розуміти “соціологію”. Якщо не прив'язуватись до французької соціологічної традиції, у сенсовному просторі якої розмістив М. Грушевського американський дослідник, а поглянути на інші конкуруючі традиції, з якими, напевно, був знайомий Михайло Сергійович, наприклад, на німецьку соціологію М. Вебера, то все стане на свої місця. Власне, М. Вебер розглядав власну діяльність з 1908 року у просторі саме “суспільної економії”, під якою він розумів новий тип економічної теорії, котра включала економічну теорію, економічну історію та економічну соціологію. Та що б не означала ця дисципліна у М. Грушевського, цінною у цій назві є сама спроба вивести економічний дискурс за власні межі при трактовці соціальних феноменів, наприклад, у систему моралі – боргових зобов'язань.

⁵ Див., наприклад, Дерріда Ж. От частной экономики к экономике общей: безоговорочное гегельянство // Ж. Деррида. Письмо и различие / Пер. с франц. А. Гараджи. – СПб: Академический проект, 2000. – С. 317 - 351.

⁶ Деррида Ж. О почтовой открытке от Сократа до Фрейда и не только / Пер. с фр. Г. А. Михалкович. – Мн.: Современный литератор, 1999.— 832 с.

⁷ Див.: Дерріда Ж. Привиди Маркса. Держава заборгованості, робота скорботи та новий Інтернаціонал. – Х.: Око, 2000. – 272 с.; Деррида Ж. Маркс и сыновья / Пер. с франц. Д. Новикова. – М.: Logos-altera, 2006. – 104 с. Див. також.

1. Еміграція як “сцена” соціологічного письма: М. Грушевський у пошуках привабливого поля інтернаціональних інтелектуальних інвестицій.

Емігрувавши після поразки українських визвольних змагань за кордон, М. Грушевський перетворився також на “інтелектуального емігранта”, котрий вимушено опинився поза межами звичного простору власної наукової “ідентичності” й пов’язаного з нею предметного поля історії України. Отже, на еміграції історик мав відповісти на численні виклики, найочевиднішим з яких була проблема успішної інтеграції в інтернаціональні академічні контексти. Для такої інтеграції М. Грушевський обрав, не випадково, соціологічний проект. Причин такого вибору було кілька:

1. Історик був добре ознайомлений з високою валідністю дисциплінарних акцій соціології на міжнародній “біржі знань”: ще під час перебування у “Російській високій школі суспільних наук” у Парижі (1903 р.) Михайло Сергійович, як вважається, особисто познайомився з одним з мажоритарних володарів європейського пакету акцій від соціології – культовим французьким інтелектуалом Е. Дюркгаймом. Хоч тоді, на наш погляд, не стільки писання цього метра європейської соціології, скільки успішний неврастенічний модерний образ самопрезентації Е. Дюркгайма становили безпосередній інтерес М. Грушевського⁸, проте, напевно, отриманий істориком “контрабандний” досвід “протягування” курсу історії України під вівіскою закордонної соціологічної інституції міг стати тим “первинним патерном”, котрий буде реактуалізовано ним під час наступного, вже політично вимушеного перебування історика за кордоном. Спробуємо утримати це твердження до кінця нашого дослідження. Доволі успішно реалізована істориком М. Грушевським “соціологічна” модель побудови наукової кар’єри за кордоном зобов’язана своїм виникненням соціологу М. Ковалевському, котрий виступав як у ролі засновника “Російської високій школи суспільних наук”, так і того, хто персонально запросив Михайла Сергійовича читати лекції в Парижі. А це значить, що “відновлення” істориком цієї “чужої” соціологічної моделі на початку 20-х рр. ХХ ст. мусило автоматично запустити механізми сплати символічних боргових зобов’язань щодо “авторських прав”, повсякчасно виставляючи на чергу денну питання “першості”.

2. На еміграції М. Грушевський був позбавлений достатнього інформаційного ресурсу для реалізації попереднього успішного

⁸ Ващенко В. Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського нац. університету, 2007. – С. 133-150.

дисциплінарного проекту: перенесення “конвеєрного виробництва” *серійної* “Історії України-Руси” виглядало *технічно не можливим* (насамперед, внаслідок обмеженого доступу до першоджерел) та *“економічно” малопривабливим* (розраховувати на успіх, продовжуючи репрезентувати на міжнародній арені *предмет* історії України засобами *не легітимованої* й тому “підозрілої” *дисципліни* “Історія України” значило свідомо йти на *пониження вченим власного наукового статусу*). Для такого авторитетного та амбітного інтелектуала, котрим був М. Грушевський, подібний розвиток ситуації, напевно, *не виглядав як оптимальний*.

Очевидно, що вповні *оптимальний алгоритм дій*, який обрав український історик, полягав у тому, щоб *скористатися високоприбутковим й міжнародно визнаним дисциплінарним проектом соціології для просування та популяризації на Заході “підозрілого” й “маргінального” предмету української історії*⁹.

Для М. Грушевського особисто це значило спробувати вдало презентувати себе *у ролі не стільки історика, скільки авторитетного фахового соціолога*. Для реалізації цього завдання потрібна була: а) *наукова організація*, котру б репрезентував цей соціолог як її голова й б) *сакральні тексти*, які б складали *символічний капітал* його імені.

Такою організацією став у 1919 р. “Український соціологічний інститут” (центр якого було переміщено “транзитом” з Праги до Відня), а “сакральним текстом”, чи не єдиним – “Початки громадянства (генетична соціологія)”, котрі “народились”, як відомо, з лектури, прочитаної М. Грушевським у стінах закладу у 1920-1921 рр. Та публікація одного “профільного” тексту й головування в новоствореній науковій інституції не здатні водночас автоматично обернути видатного історика на знакового соціолога. Розглянемо дану ситуацію більш докладно.

Отже, за кордоном М. С. Грушевський був змушений перенаправити потік своїх інтелектуальних інвестицій з площини українського історіописання, котре до того вповні успішно утримувало авторитет його імені на чільній позиції історіографічного канону, в новий для себе науковий проект. Успіх такої інтелектуальної реінвестиції вже не молодого вченого-історика залежав, до певної міри, від того, чи вдасться йому вільно, без втрат, за номіналом 1:1 “конвертувати” напрацьований домашній “історичний” символічний капітал власного імені в цю іншу високоприбуткову академічну

⁹ У Проекті утворення Українського Соціологічного Інституту від 8 жовтня 1919 року, а саме – в його “Програмі” М. Грушевський прописав такі завдання цього закладу: “...представляти українців у міжнародних та національних організаціях, які виражають собою соціальний рух; інформувати світову та українську громадськість про український соціальний рух та українську літературу” (Шостак І.В. Внесок Михайла Грушевського у становлення української соціологічної думки Наукові записки. Історичні науки. – Вип. 8. – Острого, 2007. – С. 207-208). Таким чином, серед іншого, ставилась мета популяризації української літератури (sic!) у межах соціологічної інституції на Заході.

галузь міжнародної гуманітаристики. У ситуації *нестачі символічного капіталу* для нової сфери інтелектуальних інвестицій (котрий було б формалізовано у знакових соціологічних текстах) особливої ваги набувала “*спекулятивна*” *гра* історика на підвищення *власних ставок* у колі головних утримувачів акцій, прописаних у своєрідному “реєстрі власників” – в каноні соціологічної традиції – української та інтернаціональної. М. Грушевський, таким чином, мав переписати український та інтернаціональний “реєстр власників” соціології так, щоб його ім’я посідало, по можливості, те ж провідне місце в соціологічній ієрархії, яке воно займало до того в ієрархії історіографічній. Ця сконструйована істориком соціологічна традиція мала довести, що перед нами не неофіт, а майстер-соціолог, котрий з певних причин довго носив маску історика й – у відповідний момент – скинув її, дезавувавши власне значення та справжні наукові наміри.

Таким чином, подібна операція вимагала функціонування своєрідних “*конвертаційних центрів*” – певних стратегій, за допомогою яких М. Грушевському вдалося б репрезентувати себе як авторитетного соціолога. Ми стверджуємо – й спробуємо це далі довести, що створення таких конвертаційних центрів-стратегій з обміну символічно “другого” на символічно “першого” (й навпаки) у межах соціологічних генеалогій складало не останній інтерес М. Грушевського при написанні ним “Початків громадянства”.

2. Конвертація без втрат: “генетичне” як “історичне”.

Найочевиднішою й *найелементарнішою* “*конвертаційною*” *стратегією*, котру можна було застосувати й котру таки реалізував М. Грушевський був *обмін історичного на соціологічне* через *концепт-посередник* “генетичне”. Вже перші рядки “Початків громадянства (генетичної соціології)” демонструють, з якою легкістю М. Грушевський вписує порядок відносин між категоріями “генетичне” та “історичне” у структури *метонімії*: “...ділом *соціології*, а саме тої частини її, яка зветься соціологією *генетичною*, або *динамічною*, а могла б зватися просто соціологією *історичною*...[виокр. – В.В.]”¹⁰. Задіяний істориком “метонімічний транзит” від “соціології” через “генетичне” та “динамічне” до “історичного” – дозволяє обміняти соціологію на історію за номіналом 1:1 – *без жодних втрат*. Інші симулякри “генетичної соціології”, які належать площині історіюписання й до яких звертається М. Грушевський для її визначення – “археологія”, “філософія історії”, мають засвідчити, що “соціологія” – то лише одна з “історичних” ланок в універсальному просторі гуманітаристики. Отже, письмо “Початків громадянства (генетичної соціології)”, завдяки такій елементарній конвертаційній стратегії, повстає, з одного боку, як таке, що *без залишку*

¹⁰ Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Institut sociologique ukrainien les Origines de la Societe, par M. Hruchevsky, 1921. – С. 9.

належить до фахової компетенції історика, а, з іншого, – дозволяє презентувати *історика* у ролі *соціолога-професіонала*.

Таким чином, ефективним засобом, що гарантував економічний успіх такої безболісної трансформації професійного “історика у соціолога”, виступала категорія “генетичного”. Власне, як своєрідний “золотий еквівалент” сучасної М. Грушевському науки¹¹ цей термін став *кореневою метафорою* аналітичної мови історика саме тоді, коли Михайло Сергійович перший раз спробував легітимізувати *український історичний дискурс за кордоном* у межах *соціологічної інституції М. Ковалевського* – у 1903-1904 рр. Саме тоді протиставлення “генетичного/генеалогічному” склало суть інтелектуальної ініціативи історика з деструкції імперського історіописання у контексті його *наукової програми*. Ця опозиція окреслювала простір раціональності тексту “Звичайної схеми “русскої” історії...” (1904 р.), в якій “генетичне” виступало як *раціональне*, а “генеалогічне” як *традиційне*. Отже, суть пропозиції історика у тексті 1904 р. полягала у тому, щоб “традиційне” було “заміщене” “генетичним”. Й якщо за цим “заміщенням” у “Звичайній “схемі”...” приховується певна подія *родинної генеалогії* М. Грушевського – прописується *робота скорботи* щодо *відсутнього батька* (“першого”, чие місце тепер порожнє¹²), то, оскільки таке “заміщення” ніколи не буває повним, у тексті “Початки громадянства” (декларативна назва якого відсилає до “генетичного”), маємо пильніше придивитись до присутності цього витісненого “генеалогічного”, у тому числі, придивитися до *позиції “відсутнього” патріарха* в сконструйованих істориком соціологічних традиціях.

3. “Споживча” цінність “генетичної соціології”: уявні читачі або сконструйована рецепція “Початків громадянства”.

“Споживча” цінність “Початків громадянства” – так, як вона прописана М. Грушевським – визначається двома сегментами читацької аудиторії: *неофітами-дилетантами та професіоналами*.

Ті, до кого звертається Михайло Сергійович на самому початку, чиї вуха мав би легко взяти у полон текст “Початків громадянства” – це “ширші верстви нашого громадянства”¹³, своєрідна відкрита й слабо окреслена аудиторія *соціологів-дилетантів* на кшталт того різнобарвного контингенту, що відвідував лекції М. Грушевського у 1920-1921 рр. “Популярна й коротка форма” книжки – все це виключно для них, *неофітів* від соціології. Й сама

¹¹ “...але сучасна наука шукає генетичної зв’язі...” (Грушевський М.С. Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства / Вступна стаття О.В. Яся // Український історичний журнал. – 2014. – № 5. – С. 203).

¹² Див.: Ващенко В. До проблеми визначення контекстів «Звичайної схеми...» Михайла Грушевського // Київська старовина. – 2007. – №2. – С.78–97.

¹³ Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Institut sociologique ukrainien les Origines de la Societe, par M. Hruchevsky, 1921. – С.3.

поява такої книжки може бути виправдана цим колом не вибагливих читачів. Знання, які вони здатні винести, скуштувавши плодів твору М. Грушевського, вповні достатні для початківців – це “знайомство з новішими течіями в сій сфері”¹⁴. Ця заманіфестована новизна коштувала самому “автору” не багато – рівно стільки, на скільки заслуговують “дилетанти”: науковець витратив на неї не дорогий професійний час фахівця, а “дозвілля”: “Я віддав своє дозвілля на студіювання новішого матеріалу і наукової літератури сих питань...”¹⁵.

Проте, оскільки історик намагався вписати себе в коло професіоналів-соціологів, то не дилетанти є основною аудиторією, яка визначає *горизонт очікувань* “Початків громадянства”. Ця більш вимоглива група споживачів, задля якої відбувається постановка сцени тексту М. Грушевського – кардинально відмінний від попереднього образ читача. Це – тип “*експерта*”. Аудиторія, що вже доволі непогано орієнтується у соціологічній літературі. Її уже не спокусити тим, чим історик-соціолог зазиває “непосвячених”. Її тут відбувається *збій письма, ризик обезцінення книжки* саме в очах тієї аудиторії, на оцінку якої так розраховує інтелектуал: “дешевий час” може дорого коштувати автору. М. Грушевський *занепокоєний*, що саме тип *обізнаного читача* якраз і буде не задоволений якістю тих дарів, розсипи яких запропоновано неофітам від соціології. Цей читач-професіонал відчує *нестачу саме новітньої літератури з проблеми*: “В нормальних обставинах я, мабуть, продовжив би роботу над сею темою на довжи часи, щоб дати своїй праці більші розміри й повніше використати нові матеріали...”¹⁶.

Отже, історик переконує дилетантів, що у нього є *ресурс вільного часу*, щоб *запропонувати нову літературу* з соціології й *вибачається* перед фахівцями, за неповне використання нової літератури у галузі, списуючи її *нестачу коштом обставин* (відсилаючи текст за його “межі”). Перед нами, якщо використати “термінологію” Ж. Дерріда, “*supplement*”, котрий руйнує “логічну” визначеність будь-якої опозиції у межах будь-якої *символічної економії*, подаючи текстуальність одночасно і як “надлишок” (у даному випадку, – новітньої літератури для “дилетантів”), і як “нестачу” (новітньої бібліографії для “спеціалістів”). Очевидно, що в межах такої читачької економіки саме фахівці залишаються не задоволеними.

Але, і цю вишукану аудиторію спеціалістів “автор” не залишив таки без витонченого задоволення, пропонуючи фахівцям розглядати “Початки громадянства” як *інтелектуальну мандрівку*, інтрига сюжету якої побудована на *розкритті певної загадки* під час руху сторінками книги.

¹⁴ Там само. – С.3.

¹⁵ Там само. – С.6.

¹⁶ Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Institut sociologique ukrainien les Origines de la Societe, par M. Hruchevsky, 1921. – С.3.

Історик-соціолог свідомо перетворив *читача* свого тексту на *дослідника*, орієнтуючи його на *герменевтичне прочитання*. При цьому, Михайло Сергійович *декларує* свою *оригінальність* як “автора” й, водночас, *приховує її*, виключаючи *всілякі засоби демонстрації*. Інтелектуальна мандрівка “посвяченого” адепта від соціології й мала б полягати у тому, щоб самому розкрити задекларовану у “Початках громадянства” оригінальність М. Грушевського. Такий фаховий читач мав би сам віднайти приховане істориком-соціологом *авторство*, будучи з самого початку переконаний *наратором*, що “Генетична соціологія” *не є суцільною копіяцією*: “Люде, ознайомлені з соціологічною літературою, помітять не в однім місці і мої самостійні підходи до розв’язання деяких питань”¹⁷.

Таким чином, якщо слідувати за лініями демаркації, накресленими М. Грушевським щодо уявних читачів “Початків громадянства”, то сенси “написання/прочитання” книжки розпадаються, принаймні, на три загадки, три мандрівки: неопіти знайдуть для себе інших (новітню соціологічну традицію); ті, кого вже посвячено у таємниці соціології (знайомі з традицією) мають знайти й відкрити для себе “майстра-соціолога”, “автора” (у своїй первинній іпостасі як “творця нового”); а “автор-наратор” (“майстер-соціолог”) через власний соціологічний текст раціоналізувати ту складну зовнішню суспільну реальність, яка визначає момент його написання. Мандрівка автора тут виявляється найскладнішою – визначити у тексті межі тієї реальності, яка сама обумовлює текст, тобто, повернути “зовнішнє” “внутрішньому”.

Однаке, для сконструйованої М. Грушевським у тексті “Початків громадянства” аудиторії – дилетантів, спеціалістів і самого автора, попри не очевидність задекларованих споживчих цінностей книги, очевидним мало бути, принаймні, одне – висока позиція “автора” тексту у межах певних соціологічних традицій.

4. “Символічна економія” “символічної влади” в “Початках громадянства”: перший як другий, другий як перший

4.1 Українська соціологічна традиція від М. Грушевського: другий як перший

В одному “посланні” “Початків громадянства”, імпліцитно розрахованому на не спеціаліста, а на не обізнаного з новітньою літературою “соціолога-дилетанта”, “автор” *демаскує власні соціологічні амбіції* й дає такому читачу *підказку*, як треба сприймати появу тексту “Генетична соціологія”, *визначаючи* для нього “*почесне*” *друге місце* у межах *української соціологічної традиції*. Доволі дивним початком для такої вітчизняної традиції виглядає відома праця Ф. Енгельса “Початок родини, власності та

¹⁷ Там само.

держави”, що була надрукована у 1884 р. – текст, з якого, на думку Михайла Сергійовича, хронології застарілого розуміння соціології приходить кінець й настає ера “новіших соціологічних течій”. Вибір цього тексту як вихідного пункту соціологічної традиції у системі координат завдань “Генетичної соціології”, очевидно, *не є випадковим*. Проте він зовсім *не виглядає очевидним*, оскільки М. Грушевський говорить про “підручник” Ф. Енгельса як початок *саме української соціологічної традиції*: “І коли в *українському письменстві* [sic! – саме українському – В.В.] досі не було иньшого підручника на сю тему, то про се тільки можна пожалувати...”¹⁸.

Отже, з подачі М. Грушевського Ф. Енгельс зараховується до когорти “українських письменників”. Після виходу його книги, за логікою українського історика, в українській дидактичній літературі з соціології настала ера абсолютного запустіння аж до появи його, М. Грушевського, праці. А оскільки задекларовані українським інтелектуалом права Ф. Енгельса на заснування власне української соціологічної традиції виглядають не менш сумнівними, ніж претензії будь-якого іншого європейського соціолога, перекладеного українською мовою, то цим жестом український історик фактично затверджує *свою першість соціолога* – власне українського засновника української традиції. Звівши питання *початків національної традиції у соціології до проблеми перекладу й, відповідно, мови*, М. Грушевський, у такий спосіб, спробував обійти у тексті “Генетичної соціології” цілу низку небезпечних імен, що мали “*реальне*” право або, принаймні, достатні підстави посісти місце засновника української соціологічної традиції, на якому історик розташував “*фальшивого батька*”. Двозначність, на якій розіграно це уникання полягала в тому, що кожен читач “Початків громадянства” мав розуміти, що Ф. Енгельс, який раптово заговорив українською, у жодний спосіб не міг змінити свого “*інтелектуального громадянства*” й саме він, М. Грушевський, будучи “*формально другим*” (що гречно віддав пальму першості іноземцеві), виступав “*реально першим*”.

Проголосивши Ф. Енгельса *мертвим* батьком-зачинателем української соціологічної традиції, а себе – його *живим* наступником, Михайло Сергійович випустив іншу відому постать, котру з повним правом можна було б позначити як авторитетного засновника української соціології. З цим фаховим соціологом М. Грушевський був добре знайомий. Особисто. Ні, формально все виглядало доволі пристойно: історик у “Початках громадянства” навіть відсилає до деяких праць “колеги”. Правда, крім однієї синтетичної праці – саме тієї, котра принесла заслужену славу цьому соціологу й цитат з якої Михайло Сергійович старанно *уникає*. Бо

¹⁸ Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Institut sociologique ukrainien les Origines de la Societe, par M. Hruchevsky, 1921. – С.6.

нагадування про цього соціолога та його знакову працю, напевно, відразу б поставило під сумнів претензії історика називатись “другим” саме після Ф. Енгельса в українській соціології, як і підважило б місце самого Ф. Енгельса. Й тому спостерігається якась часткова амнезія М. Грушевського. Напевно, не йдеться тут про не знання, або просту недбалість чи забудькуватість вченого. Йдеться, напевно, про *замовчування як свідому стратегію*: Михайло Сергійович не просто знав про існування текста-попередника власної “Генетичної соціології”. Перу Михайла Сергійовича належала рецензія на “Генетичну соціологію” цього забутого іншого, що була датована 1910 р. Автором тієї іншої “Генетичної соціології”, котра пройшла спочатку через *цензуру критики* М. Грушевського у 1910 р., а потім через його *цензуру пам'яті* у 1921 р. був М. Ковалевський¹⁹. Отже,

¹⁹ О. Ясь як автор добротного “історико-соціологічного” дослідження – підрозділу “1.3. Проект соціологізації минувшини в українській історіографії 1920-х років: візії Михайла Грушевського та Михайла Слабченка” у колективній монографії (див.: Дисциплінарні виміри української історіографії: Колективна монографія / Відп. ред. та кер. авт. кол. О. А. Удод. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2015. – С. 115 – 204) у відповідному місці власного тексту наполягає на тому, що М. Грушевський “неодноразово згадував М. Ковалевського на сторінках “Початків громадянства (генетична соціологія)” (с. 128 зазн. праці). “Неодноразово”, за підрахунками О. Яся – це 6 разів. Перед цим дослідник подає характеристику М. Грушевським М. Ковалевського: “здобув собі ім'я в соціологічній науці своїми дослідями по історії суспільного побуту, і не раз звертався до освітлення з загального соціологічного становища різних фактів і сторін східньо-слов'янського життя і його історії” (Там само). Якщо підійти до визначеного О. Ясем “статистичного факту” посилань на М. Ковалевського не з мірилом *позитивістської віри*, котра вчить відбивати поклони домінуючій формальній мові сучасності – зовні переконалив *магії цифр*, а з перспектив аналітичного досвіду пост(не)класичної науки, наприклад, через проявлення тих *ефектів присутності відсутності М. Ковалевського*, котрі ці відсилки по тексту М. Грушевського породжують, то *імпліцитна теза* О. Яся про вдячну *сплату істориком інтелектуальних боргів* своєму попереднику-соціологу через *його безпосередню оцінку та систему послань* не буде виглядати такою вже очевидною.

Насамперед, треба зауважити, що наведено О. Ясем позитивну характеристику М. Ковалевського український історик подав у тексті своєї рецензії на “Соціологію” (т. II) М. Ковалевського у 1910 р. – у ситуації, коли М. Грушевський ще не прописував власні амбіції на роль соціолога. Але годі шукати аналогічної високої оцінки соціологічних заслуг “опонента” у “Початках громадянства” М. Грушевського, подія тексту якого мала голосно задекларувати ці соціологічні претензії історика.

Більш того, прописуючи соціологічну традицію, М. Грушевський в своєму знаковому соціологічному тексті 1921 р., як зазначалося, зовсім *викреслив* з переліку визначних імен цієї дисципліни М. Ковалевського.

Далі, О. Ясь задав собі копійку справу скласти перелік тих сторінок “Початків громадянства”, на яких Михайло Сергійович згадував свого попередника-соціолога. Ми ж дамо собі працю розібрати ці відсилки, простеживши як розгортався дискурс про М. Ковалевського у тексті історика, враховуючи *способи презентації М. Ковалевського, топос, контексти* та принцип відбору *текстів соціолога* М. Грушевським.

Отже, якщо виходити з кількісного переліку відсилок до праць М. Ковалевського, котре О. Ясь прописав у посиланні 83 (див. с. 128 зазн. праці), щоб підтвердити власну тезу про “неодноразове згадування” соціолога М. Грушевським, то на 328 сторінок тексту Михайло Сергійович аж 6 разів послався на М. Ковалевського. Та навіть з цими 6 посиланнями все виглядає доволі неоднозначним. “Пройдемося” по кожній з цих відсилок (сторінки далі подано за виданням: Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Institut sociologique ukrainien les Origines de la Societe, par M. Hruchevsky, 1921):

1) на с. 71 у *примітці* під зіркою М. Грушевський серед інших авторів (Вірхова, Колера, Зелімана) згадує й франкомовну статтю М. Ковалевського “La gens et le clan”. Отже, прізвище М. Ковалевського виводиться істориком на сцену власного соціологічного письма обережно – як елемент колективної складової – як одне у ряді інших, але *не перше й навіть не друге*, що прописується ледь помітно знизу – на маргінесі сторінки. М. Ковалевський з’являється тут, немов сторонній випадковий глядач, що спостерігає у натовпі, збоку. Й з’являється лише для того, щоб зникнути (пропустивши майже всі події, що відбулися на сцені “Початків громадянства”) й повернутись вже у ролі запрошеного актора, наприкінці – за 14 сторінок до фактичного завершення “вистави”;

2) на с. 302 М. Грушевський *вперше в основному тілі тексту* одноосібно презентує М. Ковалевського як повноцінного актора своєї п’єси. Але презентує у доволі промовистий спосіб – у одній з його *другорядних формальних ролей*, (посилаючись на курс “Первісного права”): “Максим Ковалевський, звісний історик права, тодішній московський професор, в своїм курсі “Первобытное право” (II, 1886) поставив завдання звести слов’янський матеріал, який свідчить про те, що слов’янські племена переходили ті стадії розвою родинних відносин, які вважалися ним за загальну схему людського соціального розвою. Він притяг до сього й приступний йому український матеріал і в пізніших своїх студіях випущених на різних європейських мовах знайомив з ними західних етнологів і соціологів” (М. Грушевський дає посилання на два франкомовні тексти М. Ковалевського за 1890 та 1900 рр.). Отже, у першій (одноосібній) публічній презентації фігури соціолога у тексті “Початків громадянства” М. Ковалевський повстає перед аудиторією *відсторонено-офіційно* (так, немов автор тексту ніколи особисто не знав цю людину), та ще й у дивній *іпостасі “звісного історика права”*. Таким чином, М. Ковалевський презентується не як видатний соціолог (саме так його представлено у рецензії 1910 р.), а як “звісний історик (права)”. Нагадаємо, що прописується цей “трюк” з недоречною презентацією М. Ковалевського у тексті, який сам має “обернути” звісного історика на “видатного соціолога”. Й зрозуміло, що там, де “звісний історик” (М. Грушевський) виводить себе на сцену письма як “соціолог” (“Початки громадянства”), претендуючи на чільне місце “видатного соціолога” (М. Ковалевського) – там сам цей “видатний соціолог” (М. Ковалевський) має бути прописаний як “знаний історик”. Символічна економія демонструє тут “рівноцінний” обмін. Й у такому випадку стає зрозумілим, що “звісному історик (права)” М. Ковалевському не місце в соціологічній традиції, принаймні, тій традиції, що прописується у “Початках громадянства”. Й, зрозуміло також, що його “Генетичній соціології”, котра мала б обґрунтувати претензії “історика права” М. Ковалевського на провідне місце в українському соціологічному каноні, також немає місця в “Початках громадянства”;

3) на с. 304 Грушевський відсилає до текстів “весільного” циклу Ковалевського, котрі було названо на с. 302, у фразі “дучи слідями згаданих праць Зібера й Ковалевського і самостійно черпаючи з соціологічно-етнологічної літератури за котрою йшов Ковалевський й інші дослідники сього напрямку, Вовк перейшов всю трюхактову весільну драму”;

4) на с. 307: “Соціологічний коментар до сього тексту дав свого часу М. Ковалевський, і його з невеликими змінами прийняв потім і пок. Вовк (посилання на реферат англкомовної статті Ковалевського “Шлюб серед ранніх слов’ян”. (опублікована у Київській старовині за 1892 рік);

5) на с. 308: “я підніс сі замітки кажу ще пишучи “Історію України-Руси” і тепер підтримую їх, як супроти коментаря до літописного оповідання, поданого Ковалевським, так і супроти тих висновків, які зробив був з свого аналізу весільного ритуалу Ф. Вовк” (М. Грушевський посилається тут на т. I своєї “Історії України-Руси”, котра, як відомо вийшла в 1898 році). Отже, у трьох перелічених посиланнях (с. 304, 307 та 308) М. Грушевський згадує спочатку М. Ковалевського, далі “приєднує” до нього Ф. Вовка, щоб наостанок заперечити разом і М. Ковалевського, і Ф. Вовка. Отже, всі ці три посилання на М. Ковалевського були вписані Михайлом Сергійовичем у *структуру заперечення*. Таким чином, вся присутність М. Ковалевського в “Початках громадянства” зводиться до того, що *звісний історик права заперечується*. Дивним завершенням всієї цієї лінії “ефектів присутності” М. Ковалевського є остання згадка про нього у списку синтетичної літератури “Початків громадянства” (на с. 321). Серед цієї літератури історик-соціолог розмістив (увага!!!) ...II томи “Соціології” М. Ковалевського. Й у цей момент заперечення фігури М. Ковалевського як соціолога досягає свого логічного апогею: М. Грушевський включив у список знакову працю М. Ковалевського з соціології, на яку жодного разу не посилався по тексту “Початків громадянства”. Й включив, до того ж, у такий спосіб, щоб, включаючи остаточно приховати. Він

по тексту власної “Генетичної соціології” М. Грушевський наполегливо уникає “Генетичної соціології” М. Ковалевського, уникаючи, таким чином, ще й згадки про власну рецензію на текст М. Ковалевського.

Ця рецензія стала, очевидно, своєрідним *експериментальним майданчиком*, на якому історик випробовував проект *власного соціологічного письма*. Наприклад, очевидно, що прописана М. Грушевським у власній “Генетичній соціології” аудиторія – то, до певної міри, реакція на аудиторію “Генетичної соціології” М. Ковалевського чи, радше, реакція на власну реакцію – так, немов у рецензії на іншого український історик тренувався писати передмову для власної майбутньої книги з соціології. Принаймні, очевидно, що історик у передмові до “Початків громадянства” неначе захищається від тих закидів щодо сприйняття власної книжки двома можливими групами читачів, котрі він сам виставив на кошт книжці М. Ковалевського. У рецензії М. Грушевський виокремлює широку верству дилетантів, на яку, як вважає, може бути зорієнтована “Генетична соціологія” М. Ковалевського: “Як книзі популярній, призначеній для широкого круга читачів, сій новій книжці ще можна б багато закинути. Вона балакуча, не прозора, не пропорційна в викладі, повна дігресій, перевантажена непотрібними подробицями про літературу і авторів (одначе, тільки в частині дає докладніші вказівки на літературу) і автобіографічними поясненнями автора”²⁰) та коло експертів, які вже обізнані з дисципліною (“Але читачеві обзнайомленому трохи з предметом книга дає багато інтересних помічень, порівнянь, гіпотез і може бути прочитана не тільки з користю, але і з приємністю”²¹). Вже тут, у цій рецензії на “Генетичну соціологію” М. Ковалевського, ми зустрічаємо двозначність ситуації “supplement” щодо подачі новітньої соціологічної літератури (книга і “перевантажена... подробицями про літературу”, й, одночасно, “тільки в частині дає докладніші вказівки на літературу”) – те, про що він буде писати у

прописав її сухо офіційно, заховавши, таким чином, власне II-й том – “Генетичну соціологію” за формальною назвою двухтомника “Соціології”. Таким чином, остаточно уникаючи згадки “Генетичної соціології” М. Ковалевського у вишуканий спосіб. Доречним виглядає тут ще раз нагадати цитату Ж. Деррида щодо стратегій уникання у просторі публікацій: “Існує, наприклад, те, що називають “публікаціями”... можливо також, послаючись на них, закривати їх, тобто, уникати їх краще, ніж будь-коли...” (Див.: Деррида Ж. Отнюдь // О почтовой открытке от Сократа до Фрейда и не только. – Минск, 1992. – С. 802). М. Грушевський, пославшись образу на 2 томи “Соціології” М. Ковалевського у списку літератури, абсолютно уникнув її у власному тексті: назва II тому М. Ковалевського “Генетическая социология или учение об исходных моментах в развитии семьи, рода, собственности, политической власти и психической деятельности” так жодного разу і не прозвучала в “Початках громадянства”. Проте, формальні ритуальні наукові пристойності було виконано.

²⁰ Грушевський М. С. Максимъ Ковалевскій. – Соціологія, т. II, Генетическая социология или учение об исходных моментах въ развитии семьи, рода, собственности, политической власти и психической деятельности, СПб, 1910, ст. 296 // ЗНТШ. – 1910. – Т. ХCVII (97). – С. 189-190.

²¹ Там само. – С. 190.

власному тексті “Початків громадянства”. Й закид щодо неповноти використання відповідної фахової літератури з теми, й похвала з приводу оригінальних гіпотез, котрі здатен помітити читач “трохи ознайомлений з предметом” наче перекочували з книги М. Ковалевського (з “вражень” від книги М. Ковалевського) у аналогічну книгу рецензента – М. Грушевського. Лише згадка про цю книгу попередника була витерта – так немов одна книга на полиці пам’яті історика була витягнута, а на її місці розташували іншу.

Таким чином, конструюючи українську соціологічну традицію М. Грушевський декларує себе “формально другим” в науковій генеалогії, щоб посісти місце “реально першого”, використовуючи дві стратегії: *відволікаючу* (відсилаючи до “фальшивого першого” – Ф. Енгельса) та *унікання-замовчування* (М. Ковалевського як “фактичного” першого).

4.2 Європейська соціологічна традиція від М. Грушевського: перший як другий.

Михайла Сергійовича у “Початках громадянства (“Генетичній соціології”))” далеко не в останню чергу хвилюють також питання існуючої “ієрархії імен” в “науковій генеалогії” європейської соціології. Залишається лише запитати, чи корелюють стратегії конструювання європейської соціологічної традиції з відповідною специфікою побудови української соціологічної генеалогії. Взагалі, інтерес з боку М. Грушевського до існуючих внутрішньосоціологічних ієрархій, як зазначалося, не міг бути вповні безстороннім: підвищена чутливість українського історика – того, хто намагався здійснити вдалу інтелектуальну інтервенцію у простір нової для нього дисципліни й, до того ж, звик до інтелектуального домінування – виглядає обґрунтованою. Дивує інше: інтердисциплінарне “вторгнення” українського історика супроводжується не лише намаганням реорганізувати наявне поле символічної влади в українській соціології, але й спробами підкорегувати звичну для європейської соціологічної традиції наукову генеалогію. Ту європейську соціологічну генеалогію, котра, на відміну від української, його безпосередньо й не стосувалася. Але завзята, з яким М. Грушевський втручається у “чужу війну” (так наче б у цій боротьбі вирішується саме його особиста доля та особисте місце в соціології) – зі спробою сплатити чужі інтелектуальні борги під приводом поновлення справедливості та наукової етики – спонукає бачити в цих діях власний прихований інтерес історика. Що це за інтерес?

На нашу думку, тут з самого початку рука М. Грушевського креслить механізми психічних “проекцій” та “компенсацій” – не без безпосереднього зв’язку проблем першості у світовій соціологічній традиції з питанням пріоритету в українській соціології, в яких М. Грушевський мав свій особистий інтерес, свій символічний прибуток, відбитий у початковій знаковій фігурі А. Сен-Сімона. Відволікаючись від давно відомих фактів, на

яких наполягає М. Грушевський, звертаючись до інтелектуальної біографії А. Сен-Сімона, зосередимося на тому, як український історик діє, вибудовуючи світову соціологічну традицію. А суть того, що намагається докладно розгорнути Михайло Сергійович, й що, відповідно, виступає інтригою запропонованої ним “історіографії соціології”, вкладається у просту схему: той, кого, за звичай, вважають засновником соціології як наукової дисципліни – Огюст Конт, насправді, на думку історика, не є таким. Не йому зобов’язана соціологія своїм дисциплінарним народженням, а іншому – А. Сен-Сімону.

Інакше кажучи, М. Грушевський намагається зруйнувати існуючий “канон”, звичну генеалогію соціології: той, хто *багатьма* вважається “*формально першим*”, насправді є “*реально другим*” й завдання Михайла Сергійовича полягає у тому, щоб повернути справедливість й відтворити справжню соціологічну традицію: “Конт і його ученики можливо затушковували ідейну залежність їх праці від Сен-Симонових ідей... Конт більш налягав на зв’язок своїх ідей з поглядами Монтеск’ю і Кондорсе і промовчував (sic! – В.В.) Сен-Сімона, а декотрі з контистів навіть навпаки – доводили вплив Конта на Сен-Сімона”²².

Ми вважаємо, що ця “сцена пріоритетів”, розставлена М. Грушевським, котра розташовує у певному порядку “А. Сен-Сімона і О.Конта” – саме у такій послідовності – є невротичною реакцією історика на іншу сцену з української соціологічної традиції, відповідальну за топіку пари “М. Ковалевський – М. Грушевський”.

Якщо поглянути на всі ті стратегії, які, за *списком М. Грушевського*, використовував “О. Конт та його учні” для переконфігурації існуючої в соціологічній традиції символічної ієрархії на свою користь – “затушковування ідейної залежності” й “пряме замовчування” (*це не він, М. Грушевський, замовчує М. Ковалевського – це О. Конт замовчує А. Сен-Сімона*), “налягання на ідейних зв’язках з іншими” (*це не він, М. Грушевський налягає на ідейних зв’язках з Ф. Енгельсом, це О. Конт діє у такий спосіб*) й, нарешті, спроектувати на ситуацію “М. Грушевський – М. Ковалевський”, то написане істориком виглядає як спроба скинути з себе тягар провини. М. Грушевський не лише перелічує (не скажемо – розкриває) всі ці “стратегії” (“затушковування...промовчування...зворотній зв’язок”) заперечення першості А. Сен-Сімона, але також й робить “благородний жест” – йде наперекір традиційному канону світової соціології й поновлює справедливість щодо А. Сен-Сімона у “Початках громадянства”. *Компенсаторні та проєктивні* захисні механізми такого жесту М. Грушевського є очевидними.

²² Грушевський М. С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Institut sociologique ukrainien les Origines de la Societe, par M. Hruchevsky, 1921. – С. 13.

Треба зауважити, що навіть при відновленні справедливості у світовій соціологічній ієрархії на користь А. Сен-Симона Михайло Сергійович йде за текстом “Генетичної соціології” М. Ковалевського – хоч і не на рівні дослівного списування, але на рівні не поганого “перекладу”. Принаймні, у “Генетичній соціології” М. Ковалевського саме А. Сен-Симон розглядається як натхненник не лише багатьох ідей О. Конта, але й як інспіратор Г. Спенсера: “...уподобление общества организму, а общественных явлений – его функциям – уподобление, к которому ранее Спенсера и в менее буквальном смысле, чем он, не раз прибегает и Конт, встречается еще у Сен-Симона”²³. М. Ковалевський продовжує: “Сен-Симон готовит дорогу Конту и тогда, когда говорит о необходимости восполнять систему точных наук включением в число их и только что указанной новой науки. Если, таким образом, у Сен-Симона мы находим зародыши контовой классификации наук, в эмбриональном виде и в тесной связи с мыслями, ранее выраженными Кондорсе, и учение о трех стадиях, через которые необходимо проходит человеческое мышление”²⁴.

Правда, маємо зазначити, що для М. Грушевського роль А. Сен-Симона не обмежувалася тим вузьким колом досягнень у розвитку соціологічних теорій, на якому акцентує увагу М. Ковалевський. А. Сен-Симон перетворюється М. Грушевським взагалі на символ “ідеального образу соціології”: саме в його особі соціологія вже мала той синкретизм, ту цілісність, яку вона втратила в процесі свого розвитку й до якої, на думку українського історика, має повернутися у майбутньому. Й саме у такий спосіб здійснюється критика вченим вчення К. Маркса – того сучасного вчення, під прапорами якого М. Грушевського було позбавлено політичної влади в Україні й що складало сцену написання ним цих рядків: “К. Маркс, ... также резко и односторонньо, як се зробив Конт з фактором психологічним, розвинув в систему діланне фактора економічного. Сен-Симон, який відчув значінне обох... зівставя праотцем обох сих методів толкування соціального розвою – з тенденцій ідейних (психологічних) і матеріальних (економічних), які й досі ще не знайшли вдоволюючого синтеза в соціологічній науці”²⁵.

Отже, символіка імені А. Сен-Симона була включена Михайлом Сергійовичем у гру патріархатної генеалогії, що відсилала до деякого забутого “праотця” – засновника авторитетної наукової дисципліни, синтетичне вчення якого було спотворене невдячними “синами” – О. Контом

²³ Ковалевський М. Соціологія. Соціологія и конкретные науки об обществе. Исторический очерк развития социологии. – Т. I. – СПб.: тип. М.М. Стасюлевича, 1910. (Т. II Генетическая социология или учение об исходных моментах в развитии семьи, рода, собственности, политической власти и психической деятельности. – 269 с.) – С. 149.

²⁴ Там само. – С. 150.

²⁵ Грушевський М. С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Institut sociologique ukrainien les Origines de la Societe, par M. Hruchevsky, 1921. – С. 23.

та К. Марксом. Французський мислитель – це той батько епохи “золотого часу” синтетичної соціології, чие ім’я як зачинателя традиції довгий час викреслювалося, про якого довгий час (до М. Грушевського?) мовчали, до моделі якого треба повернутися у минуле, щоб повернути втрачену цілісність соціологічного знання у майбутньому.

5. Психокompенсаторна економіка стратегій конструювання М. Грушевським наукових генеалогій в соціології

Аналіз взаємозв’язків двох моделей побудови М. Грушевським наукових генеалогій та символічних ієрархій в їх просторі, що проявлялись у *мерехтінні* позицій “формально (реально) першого” та “формально (реально) другого”, дозволяє зробити такі висновки:

1. М. Грушевський як конструктор символічних наукових генеалогій вводить у гру ім’я “фіктивного (формального) першого”, щоб *приховати відсутність* “актуального (фактичного) першого”. Очевидно, що така відволікаюча стратегія (апеляція до Ф. Енгельса як свого попередника), ініціюється внутрішнім мотивом українського інтелектуала, а саме – прикриває порожню позицію, котра мала утворитись у тексті “Початків громадянства” внаслідок відсутності на місці імені реального “батька-засновника” – М. Ковалевського.

2. Апеляція до “фіктивного першого” потрібна істориком також для того, щоб *зберегти формальний порядок* у побудованій символічній ієрархії, принаймні, зарезервувати за ним, М. Грушевським, фіксоване місце у системі походження – *місце другого*. Й хто б не посідав тут місце першого – *топос другого*, з позицій якого й конструюється *письмо будь-якої традиції*, має залишитись за М. Грушевським.

3. Рецепція читачем або спостерігачем такої формальної наукової генеалогії демонструє неможливість прийняття запропонованої істориком символічної ієрархії – демонструє її двозначність. Подані М. Грушевським відсилки до імені фіктивного першого (Ф. Енгельса) сприймаються цим читачем тексту як омана або як *фальшива ієрархія*, в якій *свідомо* задекларовано засновника, *котрий є відірваним* від української традиції. Якщо перше місце залишається вільним або до-вільно зайнятим, то *рахунок першого починається з другого*. Й так формально другий (М. Грушевський) повстає як фактично перший у науковій генеалогії, а формально перші залишаються викресленими з її простору. У такий спосіб М. Грушевський вписує себе у модель наукової генеалогії, в якій він, як “формально” другий перетворюється на “фактично” першого у символічній ієрархії знакових імен “вітчизняної” соціологічної традиції. Очевидно, що така модель протистоїть іншій, продемонстрованій істориком на прикладі соціології європейської, в якій О. Конт як “формально” перший повстає як “фактично” другий.

4. Стає очевидною також *психокompенсаторна* роль перебудованої в “Початках громадянства” “європейської” наукової генеалогії від О. Конта щодо запропонованої М. Грушевським української соціологічної генеалогії. О. Конт приписав собі першість, відмовившись сплатити *інтелектуальні борги* попереднику, тобто, фактично повстав нелегітимним узурпатором соціологічного трону, приховавши ім’я того, кому належала справжня інтелектуальна влада над європейською соціологічною традицією – А. Сен-Сімона. Натомість він, М. Грушевський, “смиренно” прийнявши те місце в соціологічній науковій генеалогії, яке йому належить – “друге”, взяв на себе і всі ті боргові зобов’язання, які воно, це місце, передбачало по відношенню до “першого”.

5. Все виглядає так, що “негативній” генеалогії від О. Конта, котра порушує “наукову етику”, М. Грушевський протиставляє обернену власну “позитивну” наукову генеалогію. Проте, як виявляється, і ця друга модель побудови наукової генеалогії, в яку український історик вписав себе, є різновидом “фальшивої ієрархії”, оскільки ставить за мету переміщення власного імені на вершину символічної влади у межах певної дисципліни через маніпуляції з інтелектуальними боргами “попередникам”. Якщо О. Конт приховав свій інтелектуальний борг А. Сен-Сімону, проголосивши себе першим і єдиним володарем акцій заснованого соціологічного підприємства, то М. Грушевський також приховав свій справжній не сплачений борг М. Ковалевському, демонстративно сплативши “фіктивні борги” іншому – Ф. Енгельсу.

Bibliography:

1. Ващенко В.В. Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського. – Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського нац. університету, 2007. – 324 с.

2. Ващенко В.В. До проблеми визначення контекстів «звичайної схеми...» Михайла Грушевського // Київська старовина. – 2007. – № 2. – С. 78–97.

3. Ващенко В.В. Концепти “історіографічна традиція” та “стратегії самопрезентації” в історіографічному середовищі // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К., Вип. 5. – 2010 / 2011. – С. 342 - 351.

4. Грушевський М.С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства / Вступна стаття О.В. Яся // Український історичний журнал. – 2014. – № 5. – С. 199 - 208.

5. Грушевський М.С. Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. – К. : Наук. думка, 1991. – (Пам’ятки іст. думки України). – 1994. – Т. 1. – 736 с.

6. Грушевський М.С. Максимъ Ковалевскій. – Соціологія, т. II, Генетическая соціологія или учение об исходныхъ моментахъ въ развитиі семьи, рода, собственности, политической власти и психической деятельности, СПб, 1910, ст. 296 // ЗНТШ. – 1910. – Т. ХСVII (97). – С. 189-190.

7. Грушевський М.С. Початки громадянства (генетична соціологія). – Institut sociologique ukrainien les Origines de la Societe, par M. Hrushevsky, 1921. – 328 с.

8. Деррида Ж. Маркс и сыновья / Пер. с фран. Д. Новикова. – М.: Logos-altera, 2006. – 104 с.

9. Деррида Ж. От частной экономики к экономике общей: безоговорочное гегельянство // Ж. Деррида. Письмо и различие / Пер. с фран. А. Гараджи. – СПб: Академический проект, 2000. – С. 317 - 351.

10. Деррида Ж. О почтовой открытке от Сократа до Фрейда и не только / Пер. с фр. Г.А. Михалкович. – Мн.: Современный литератор, 1999. – 832 с.

11. Деррида Ж. Привиди Маркса. Держава заборгованості, робота скорботи та новий Інтернаціонал. – Х.: Око, 2000. – 272 с.

12. Ковалевський М. Соціологія. Генетическая социология или учение об исходных моментах в развитии семьи, рода, собственности, политической власти и психической деятельности. – Т. II. – СПб.: тип. М.М. Стасюлевича, 1910. – 269 с.

13. Лапан Т.Д. Генеза соціологічних поглядів Михайла Грушевського // Вісник Львів. ун-ту. Серія соціол. – 2010. – Вип. 4. – С. 53–59.

14. Шостак І.В. Внесок Михайла Грушевського у становлення української соціологічної думки Наукові записки. Історичні науки. – Вип. 8. – Острог, 2007. – С. 200 - 220.

15. Ясь О.В. Проект соціологізації минувшини в українській історіографії 1920-х років: візії Михайла Грушевського та Михайла Слабченка // Дисциплінарні виміри української історіографії: Колективна монографія / Відп. ред. та кер. авт. кол. О. А. Удод. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2015. – С. 115–204.

Volodymer Vashchenko

**Historian in the Struggle for Symbolic Power in Sociology:
M. Hrushevsky as the Founder of Scientific Traditions**

Abstract

The article offers the “economic model” of symptomatic reading is offered one of the meaningful M. Hrushevsky’s sociological texts “Beginnings of citizenship

(genetic sociology)” is offered. Such variety of interpretation is inculcated for understanding the ways of constructing of the narrative strategies, which are attracted by a historian, carrying out intellectual intervention and organizing the symbolic space of sociological discipline around his own name. The question of that is examined, in which M. Hrushevsky’s method it is succeeded to reconfigure an existing in sociology canon thus, to prescribe himself in its genealogical structure on authoritative position – on rights for one of patriarchs-founders of the discipline. Constructing the Ukrainian sociological tradition, M. Hrushevsky declares himself "the formally second" in scientific genealogy, to take the place "the really first" by means of two strategies: distracting (sending to F. Engels as "the false first") and avoidance (M. Kovalevsky as "the actual first"). This patriarchal economy of “missing the first” in the scientific genealogy is associated with the historian’s “work of mourning” taking place around the position of the deceased father (Sergij), whose place is always empty and which cannot be replaced by any one.

Key words: M.Hrushevsky, scientific traditions, Sociology, genealogical structure, patriarchs-founders, academically genealogy

Наші автори

Бундак Олена Анатоліївна, кандидат історичних наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Владига Ольга Миколаївна, кандидат історичних наук, викладач історії Львівського вищого професійного училища комп'ютерних технологій та будівництва (м. Львів)

Ващенко Володимир Володимирович, доктор історичних наук, професор Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Гирич Ігор Борисович, доктор історичних наук, завідувач відділу джерел з історії України XIX – початку XX ст., зав. сектора грушевськознавства Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України

Гоцуляк Віктор Володимирович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Демуз Інна Олександрівна, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри документознавства ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Журавльов Святослав Андрійович, кандидат історичних наук, вчитель історії Харківської ЗОШ № 126

Ковалевська Ольга Олегівна, доктор історичних наук, старший науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Корновенко Сергій Валерійович, доктор історичних наук, професор, проректор з наукової, інноваційної та міжнародної діяльності Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Куций Іван Петрович, кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Крот Володимир Олександрович, кандидат історичних наук, доцент Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського

Масненко Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри історії України Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Педич Василь Пилипович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та політології Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

Пиріг Руслан Якович, доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАН України

Савчук Інна Іванівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Історико-меморіального музею М. Грушевського у м. Києві

Стемнік Анджей, доктор габлітований, професор Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща)

Тельвак Віталій Васильович, доктор історичних наук, професор кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

Удод Олександр Андрійович, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. НАПН України, завідувач відділу української історіографії Інституту історії України НАН України

Чабан Анатолій Юзефович, доктор історичних наук, професор кафедри археології та спеціальних галузей історичних дисциплін Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького

Яковлев Юрій Олегович, аспірант кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника (м. Івано-Франківськ)

Наукове видання

Symposium historiographicum Czercasiensium

— Том I —

Присвячений 150-річчю
від дня народження
Михайла Грушевського.

Збірник наукових праць

Науковий редактор
Віталій Масненко

Здано до набору 15.12.2016. Підп. до друку 22.12.2016.
Формат 60x84/16. Папір книжковий. Гарнітура Times.
Ум. др.арк 20,65. Наклад 300 прим.

Виготовлено ФОП Гордієнко Є.І.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 4518 від 04.04.2013 р.

Україна, 18000, м. Черкаси
тел./факс: (0472) 56-56-12, (067) 444-28-94
e-mail: book.druk@gmail.com

Це видання надруковано на папері
із деревини відповідної нормам
екологічного лісовикористання